

більшість голосів; ті 8 чоловік, які одержали більше голосів, стають радниками, останні кандидатами до їх.

Після цього наступили вибори. Голосувало сорок сім членів.

Рахунок поданих голосів показав, що найбільше голосів мали:

Модест Левицький – 46.
Лариса Косачівна – 46.
Борис Грінченко – 45.
Сергій Єфремов – 44.
Сергій Шемет – 38.
Ольга Косачівна – 33.
Володимир Дордуковський – 32.
Володимир Степанківський – 30.
Осип Юркевич* – 29.
Андрій Яковлев† – 28.
Володимир Винниченко – 23.
Кирило Стеценко – 23.

Збори признали перших вісім вибраних членами Ради, О. Юркевича та А. Яковлева – кандидатами до їх. Що ж до В. Винниченка та К. Стеценка – постановлено не переголосовувати їх, а рішити справу жеребком. Вийнято прізвище В. Винниченка і його признано кандидатом на радника.

VIII. Привітання.

Після виборів постановлено було, на пропозицію М. Левицького, послати привітання українському посольському клубові і прийнято такий текст: “Перші загальні збори Товариства “Просвіти” у Києві, заснованого в пам’ять Т. Шевченка, вітають український посольський клуб і бажають сили на боротьбу за волю політичну, економічну і національну”.

А. Жук вносить пропозицію, щоб цього привітання не посилати, а послати привітання загальноросійській робітничий фракції Державної Думи.

Голова поясняє, що першу половину пропозиції д[обродія] Жука він поставити на голосування не може, бо це суперечило б зараз зробленій постанові. Другу ж, про те, щоб послати привітання загально-російській робітничий фракції Державної Думи, становить на голосування.

Збори одкидають пропозицію А. Жука.

Після цього, в 5 ½ годин вечора, голова оповістив перші збори Товариства скінченими.

Увага. Перші збори одержали привітання, але не можна було їх прочитати на зборах, бо частина їх прийшла тільки над вечір, а ще частина аж на другий день.

Бюро української парламентської групи прислало телеграму: “Рідна українська просвіта найміцніша підвалина української автономії. Нехай же ширяться по всій Україні просвітні товариства, стаючи джерелом освіти і свідомости для рідного народу. Вітаємо київську “Просвіту”, вітаємо нове культурне життя України”.

Уманці, також в телеграмі кажуть: “Щиро вітаємо товариство, сердечно бажаємо широкого розвою його діяльності”. Прийшли також привітання од багатьох людей, що були запрошені в члени товариства. Між ними посол до Державної Думи А. Вязлов бажає товариству “широкої праці не тільки на Київщині, але й по всій автономній Україні”.

Голова зборів Б. Грінченко [підпис]
С. Шемет [підпис]
А. Корчевський [підпис]
В. Дордуковський [підпис]

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 114, № 2, арк. 1–11. Оригінал.

Список використаних джерел

1. Пам’ятки історії та культури України: Каталог–довідник. Зошит 2: Каталог–довідник пам’яток історії та культури України: м. Київ / Горбик В. О. (кер. автор. колект.), Гаврилюк Л. О., Денисенко Г. Г., Катаргіна Т. І., Титова О. М., Пархоменко М. Т.,

* Юркевич Осип В’ячеславович (Йосип Венцеславович) (1855–1910) – український громадський діяч, лікар, член Київської Старої громади з 1860–х років і “Просвіти”, один з фундаторів кооперативного руху в Україні.

† Яковлев (Яковлев) Андрій Іванович (1872–1955) – учений правник, громадський і політичний діяч.

Федорова Л. Д., Чешко В. М. – К., 2007.

2. Протоколи загальних зборів членів “Просвіти” [25 червня 1906 р.]. – ІР НБУВ. – Ф. 114. – № 2. – 11 с.

3. http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2011_1/16.pdf

References

1. Pam’yatky istoriyi ta kultury Ukrainy: Katalog–dovidnyk. Zoshyt 2: Katalog–dovidnyk pam’yatok istoriyi ta kultury Ukrainy: m. Kyiv / Gorbyk V. O. (ker. avtor. kolekt.), Gavrylyuk L. O., Denysenko G. G., Katargina T. I., Tytova O. M., Parhomenko M. T., Fedorova L. D., Cheshko V. M. – K., 2007.

2. Protokoly zagalnyh zboriv chleniv “Prosvity” [25 chervnya 1906 r.]. – IR NBUV. – F. 114. – № 2. – 11 s.

3. http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2011_1/16.pdf

Gural O. I., postgraduate, research worker, The Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Records Keeping (Ukraine, Kyiv), lksusha@bigmir.net

On sunset of the revival of national and cultural life in Kyiv (The protocol of the first (constituent) meetings of members of Kyiv “Prosvita” as an important source from the history of Society)

The publication, based on the analysis of the protocol of the first meeting of the members of the Kiev Society “Prosvita”, held on June 25, 1906, highlights the course of the discussion and definition by prosvityany the fundamental principles and basic directions of its activity.

Keywords: “Prosvita” in Kiev, the Council of the Society, Boris Grinchenko, directions of activity, library.

Гураль О. І., аспірантка, научний співробітник, Український науково-дослідницький інститут архівного дела і документознавства (Україна, Київ), lksusha@bigmir.net

На заре возрождения национально-культурной жизни в Киеве (Протокол первого (учредительного) собрания членов киевской “Просвита” как важный источник истории Общества)

В публикации, основанной на анализе протокола первого собрания членов киевского общества “Просвита”, которое состоялось 25 июня 1906 г., освещен ход обсуждения и определения просветителями определяющих принципов и основных направлений его деятельности.

Ключевые слова: “Просвита” в Киеве, совет общества, Борис Гринченко, направления деятельности, библиотека.

* * *

УДК 94(477):(031)

Борчук С. М.

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії, Інститут історії, політології
і міжнародних відносин Прикарпатського національного
університету ім. Василя Стефаника
(Україна, Івано-Франківськ), borja_if@mail.ru

ПЕРША СПРОБА ПІДГОТОВКИ БАГАТОТОМНОЇ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Аналізується передісторія створення світових енциклопедичних видань, а також розповідається про етапи створення перших радянських енциклопедичних видань. Описуються передумови і чинники, які стали каталізатором для видання першої української радянської енциклопедії. Розкрито етапи підготовки видання, а також чинники, які ставили під загрозу вихід у світ енциклопедії. Проаналізовано редакторський колектив та причини, які сприяли частій зміні авторів видання.

Ключові слова: енциклопедія, видання, радянська влада, регіональні енциклопедії, авторський колектив.

Процеси створення енциклопедії на Україні, що мали місце ще в період середньовіччя, хоча і мали різний рівень успішності, проте так і не вирішили головного питання – створення комплексної української енциклопедичної праці, що відповідала б усім вимогам сучасності. Початок ХХ ст. привніс в енциклопедистку значні успіхи, однак жоден з власне українських проєктів завершити так і не вдалося. Перепоми з боку царського уряду, як політичні, так і культурні, і світова війна та революційна криза 1917 р. загальмували

створення українознавчої енциклопедії в Російській імперії, а Громадянська війна та повоєнна економічна криза – і в формально незалежній Українській Соціалістичній Радянській Республіці. Подальше створення єдиного Радянського Союзу та зростаючий ідеологічний тиск визначили майбутнє української енциклопедистики – вона мала стати виключно радянською, зорієнтованою передусім на класові, а не національно-регіональні критерії. Лише класовий підхід в умовах зростаючого тоталітарного режиму міг забезпечити успішність і завершеність проекту.

Однак на шляху до створення нової, радянської енциклопедії лежав ряд перепон. Найголовнішою з них була відсутність компетентних кадрів, адже переважна більшість вчених була вихована ще за минулого режиму і розглядалась виключно у форматі “реакційної, гнилої інтелігенції”. Одночасно підготовка нових, марксистських авторів могла зайняти довгий час, чого радянська влада дозволити собі не могла. Прагнення створити власну, радянську енциклопедію було наявне в радянській верхівці з перших років влади, однак через об’єктивні причини так довгий час і залишалося прагненням. Лише з подоланням першочергових економічних та політичних проблем, більшовицьке керівництво Радянського Союзу змогло приділити увагу і питанню Радянської енциклопедії. Адже окрім об’єктивних труднощів, що стояли на перепоні енциклопедії, передусім цей проект мав стати унікальним, що не мав би аналогів у світі. Особливість і унікальність нового енциклопедичного видання, що досить довгий час існувала лише у формі ідеї в середовищі державного керівництва, ідеологічних працівників та членів редакційної колегії врешті решт була досить чітко сформульована та опублікована в першому томі Великої Радянської Енциклопедії, у її редакційній статті.

Сам по собі феномен “радянської” енциклопедії, у відповідності до бачення упорядників, був нічим іншим, як практичним продуктом ідеологічної системи. В ідеалі видання мало стати не стільки науково-просвітницьким, скільки пропагандистським продуктом, головною метою якого було стати ознакою великої революційної доби, опорою для подальшого соціалістичного будівництва, у відповідності до новітніх наукових даних [12, с. 3]. Основною лінією, навколо якої мала будуватися енциклопедія було не об’єктивне відображення історії, сучасності та останніх наукових досягнень, а поширення в свідомості радянського суспільства більшовицької ідеології, яка є єдино вірною, прогресивною та перспективною. Будь який інший підхід однозначно трактувався як реакційний та антирадянський. Користувачі енциклопедії повинні були отримати з неї не просто фактичний матеріал для подальшого використання у власних умовиводах, а кінцевий продукт, що не підлягає сумніву і має сприйматися істиною останньої інстанції.

Структура будь-якої радянської енциклопедії повинна була ґрунтуватися на положеннях, котрі були базисними і для всього радянського ладу та його ідеології. Першочерговим серед них було твердження про початок нової ери для всього світу, який поклати Велика Жовтнева соціалістична революція. Саме вона

створила новий тип суспільного устрою – радянську державу, а також невід’ємні її складові: радянську господарську систему; радянську громадськість, котра залучена до дієвого оволодіння вченням ленінізму; радянської науки. Нове життя, у відповідності до доктрини, чекає не лише Радянську країну, а й увесь світ, котрий неминуче рухається на шляху до соціалістичної революції, і відповідно нове життя має проявлятися у всіх сферах суспільного буття. Наука також не може стояти осторонь цього процесу, більше того – вона має бути в його авангарді. Науковий прогрес, котрий прискорився в перших десятиліттях XX ст. не може залишитися в старих форматах, адже він давно подолав їх рамки. При цьому всі модерні дослідження, не залежно від наукової сфери – від суспільних наук і до техніки – повинні відповідати єдиновірній марксистській доктрині діалектичного матеріалізму. І саме матеріалістичним має бути світогляд нової людини, адже він є необхідним для швидкого і науково обґрунтованого будівництва радянського суспільства [12, с. 3].

Таким чином, виходячи з бачення упорядників першого завершеного проекту “Радянської” енциклопедії, ми бачимо що ідеологічна основа її була найважливішим чинником. Це саме можна сказати і про інші видання “радянських” енциклопедій, у тому числі і “Українську радянську енциклопедію”, створену значно пізніше Великої Радянської Енциклопедії. Отже для її укладання необхідно було фактично перекреслити весь попередній досвід створення енциклопедій, запровадивши замість нього нові ідейні принципи та методики. При цьому не менш важливим за ідеологічну складову було і забезпечення організаційної складової – роботи авторів статей, редакційної комісії, співробітництва з видавництвами. І хоча державний контроль над всіма сферами життя і економіки дозволяв оперативно вирішити деякі з них у наказово-директивній формі, без врахування економічної доцільності, однак значну частину проблем доводилося розв’язувати в робочому порядку. Тож виникла реальна потреба пошуку нової організаційної форми забезпечення життєдіяльності енциклопедичного проекту, котрий мав поєднувати попередні традиції та радянську новизну.

Практичний пошук оптимальних шляхів організації видання енциклопедії, вирішення ряду питань (ідеологічних, економічних, наукових, організаційних тощо) зумовило московську владу прийняти досить компромісний (з погляду більшовицької ідеології, але цілком прийнятний в тогочасних умовах НЕП-у) варіант. Так у 1925 р. постановою ЦВК СРСР було створено акціонерне товариство “Советская Энциклопедия” [11, с. 499]. Саме з 1925 року і почалося видання Великої Радянської Енциклопедії, що складалася з 65 алфавітних томів та 66 тематичного тому – “СРСР”, котре тривало до 1947 р. [10, с. 187]. Мета цієї енциклопедії була досить чітко сформульована одним з членів редакційної колегії В. Куйбишевим. Він зазначив, що метою було надання всього масиву досягнень та відомостей по найважливішим на необхідним галузям знання для робітничого класу, що бореться за новий, соціалістичний лад, в період розгортання цієї боротьби,

в широкому масштабі відомостей, побудованому не на “псевдонауковому” базисі “чистої” науки, а на залізному фундаменті діалектичного матеріалізму [13, с. 77].

Однак з самого початку роботи стало очевидно, що проект Великої Радянської Енциклопедії є досить довготривалим у часі, і через це було визначено потребу у виданні скороченого варіанту.

Таки чином, за досить короткий проміжок часу, радянському керівництву вдалося практично вирішити завдання створення власне Радянської енциклопедії. І саме М. Л. Мещеряков, як головний редактор Малої Радянської енциклопедії та один з членів редколегії Великої Радянської енциклопедії в своїх подальших працях остаточно окреслив ті критерії, які були необхідними для наступних енциклопедичних видань Радянського Союзу. Зокрема, головним її критерієм була оригінальність, відмінність від аналогічних “буржуазних” видань. При цьому у всіх науках необхідною є спеціалізована конкретизація діалектичного матеріалізму, позбавлення їх ідеалістичних та опортуністичних перекирчувань. Ідейно класовий принцип також не залишався поза увагою авторів критеріїв. Зокрема партійність визначалася як необхідна передумова будь якої біографії чи соціально-економічного положення, в історія руху робітничого класу – основою всієї історії. Та й сама по собі історія зазнала в новій енциклопедії чіткого поділу на нову (після Жовтневої революції) та стару, при чому головна увага мала зосереджуватися саме на першій. Висвітлення сучасності, перспектив та особливостей розбудови нового, Соціалістичного суспільства та революційної, соціалістичної боротьби в інших регіонах планети повинно було протиставлятися тим архаїчним, реакційним подіям та відносинам, на яких робили свої акценти “буржуазні” енциклопедії. В радянській енциклопедії, на думку їх ідеологів, не було місця реакційним діям минулого – правителям і генералам, чий біографії поділялися на значущі та малозначущі. І якщо перші ще мало можливість для потрапляння на сторінки радянського видання, то другі повністю ігнорувалися, адже вони були прерогативою виключно “буржуазних” видань [11, с. 499].

Іншим критерієм оригінальності нової, радянської енциклопедії стало її протиставлення не лише світовій, буржуазній енциклопедистиці, а й російській, дореволюційній традиції. В якості причини такого протистояння з минулим називалася відсутність оригінальних російських енциклопедій як таких. Всі ті видання, що побачили світ до 1917 р. були затавровані як звичайні переробки західних енциклопедій, і відповідно не відповідають особливостям сучасного, радянського російського суспільства. Це саме стосувалося і будь якої національної енциклопедії (передусім української), адже їх як таких до революції не було і бути не могло. Отже і розмови про будь яку традиційність енциклопедичної справи вважалися контрреволюційними. Отже, на думку авторів, саме Велика Радянська енциклопедія започаткувала нову хвилю енциклопедій, лише яка є прогресивною та має бути прийнятною в суспільстві нового типу. Отже ознакою всіх наступних енциклопедичних видань, що мала забезпечити їх оригінальність, стала відмова від

запозичень з дореволюційних чи західних енциклопедій, адже останні також лише дублюють одна одну. Лише авторські статті, написані у відповідності до марксистсько-ленінських методик, мають право міститися у справжній радянській енциклопедії [11, с. 500]. Звичайно, повністю ігнорувати зарубіжні і дореволюційні енциклопедичні видання організатори та ідеологи радянської енциклопедії не могли, однак прагнули максимально скоротити їх видання, а часто навіть передавали наявну інформацію, піддавши її критиці з позицій марксистсько-ленінської ідеології.

Останній момент визначив ще одну особливість організації роботи над радянською енциклопедією, а саме критерії кадрового добору персоналу. Так як у відповідності до текстових вимог енциклопедія окрім іншого повинна була нести ідеологічне навантаження, виступати своєрідним носієм та розповсюджувачем ідеології, то і редакторська робота не могла бути зосередженою виключно в царині роботи над текстом. Першочерговим завданням редакційного колективу в таких умовах було не лише літературно-технічне опрацювання тексту, а й певною мірою цензорська робота. Необхідно було відібрати авторський колектив, що складатиметься виключно з ідеологічно свідомих, чи принаймні лояльних до правлячої ідеології науковців (що в умовах побудови нового суспільства не було легким завданням), а також слідкувати за наявністю в тексті будь яких ухилів від генеральної лінії партії, немарксистських та опор туніських положень, і відповідне їх видалити. Сам факт наявності ідеологічно невідповідного тексту також не повинен був обмежитися його ліквідацією, а автор – втратою гонорару. Завданням редакторів, окрім іншого, було і відстеження таких несвідомих елементів, та повідомлення про їх погляди відповідні органи.

Таким чином ми бачимо, що критерії до написання будь якої радянської енциклопедії були досить серйозними і новаторськими. Необхідність їх дотримання вимагала від авторського та редакційного колективу значних зусиль, котрі однозначно не могли забезпечити досконалість проекту. Це добре розуміли і засновники, що з самого початку знайшли виправдання для всіх помилок та ідеологічних недоліків. Так, тогочасні радянські енциклопедії визначалися як видання перехідного типу, і відповідно відображають виключно сучасний момент, котрий в будь який момент може (і повинен!) змінитися в бік удосконалення. Саме соціалістичне суспільство, яке будував радянський народ також є перехідним до справжнього суспільного ідеалу – комунізму, тому абсолютне зосередження на його особливостях є безперспективним. Адже зміни відбуваються постійно, як і процес конкретизації самої марксистсько-ленінської доктрини (нові рішення з’їздів та ЦК ВКП(б), Комінтерну, праці товариша Сталіна тощо). Саме тому у перших енциклопедіях неможливо подати повне і остаточне марксистське трактування проблем, що буде зроблено в наступних виданнях. Саме на майбутні видання покладалася також функція виправлення всіх помилок перехідного часу [11, с. 500].

Вироблення і фактичне затвердження критеріїв створення нової, Радянської енциклопедії, а також перший практичний досвід їх видання (БСЭ та МСЭ) підштовхнуло процес створення радянських

енциклопедій по всій країні. Розпочинаються роботи по створенню галузевих енциклопедичних видань, котрі мали остаточно витіснити закордонні та дореволюційні праці з широкого обігу. Нова радянська наука мала на практиці довести свою перевагу перед застарілими, реакційними схемами, якими продовжував користуватися весь світ.

Однак не лише центральна московська влада розуміла необхідність створення радянської енциклопедії. Республіканські лідери, прагнучи не відставати від Москви. Отже підготовка та видавництво Великої та Малої Радянської енциклопедії не залишилося поза увагою і тогочасного керівництва Української Соціалістичної Радянської Республіки. Тим більше потреба в українській енциклопедії була зумовлена часом, та не була чимось новим для української наукової еліти. Ще восени 1927 р., у зв'язку з наближенням десятиліття Великої Жовтневої Соціалістичної революції Голова відділу друку ЦК КП(б)У А. А. Хвиля вніс пропозицію до Політбюро ЦК КП(б)У приступити (за прикладом московських колег) до підготовки й видання “Української Радянської Енциклопедії” (“УРЕ”) [9, арк. 1]. Його доповідь у секретаріаті ЦК 19 жовтня 1927 р., що носила назву “Про видання української радянської енциклопедії” була заслухана, взята до уваги і рекомендована до розгляду на Політбюро ЦК КП(б)У.

— Ідея видання Української Радянської Енциклопедії, котра цілком вписувалась у тогочасну політичну лінію українського радянського керівництва, була підтримана на найвищому республіканському рівні.

Така оперативність Політбюро ЦК КП(б)У була зумовлена не лише прагненням української партійної еліти не відставати від своїх московських колег, а й ситуацією, котра склалася на той час в її середовищі. Їх породив конфлікт нового генерального секретареві ЦК КП(б)У Л. М. Кагановича, котрий в 1925 р. прибув до Харкова з колишнім наркомом освіти УСРР О. Я. Шумським. Останній, ще напередодні своєї відставки закидав сталінському ставленику недостатність темпів та формальність у проведенні політики “коренізації”. Усунення О. Я. Шумського з посади під приводом звинувачення у націонал-ухильництві хоч і послабило напругу, однак не зняло самого звинувачення. Єдиним дієвим аргументом, котрий міг би приглушити їх, було декларування значущого українського проекту. Такою декларацією і стало жовтнєве рішення Політбюро, про формальний характер якого говорять факти – реальна робота над Українською Радянською Енциклопедією розпочалася значно пізніше.

Однак на осінь 1927 р. ідея створення української енциклопедії була підтримана і наступною владною інстанцією. На X з'їзді КП(б)У, котрий відбувся в Харкові 20–29 листопада 1927 р. У його резолюції, зокрема зазначалося, що зростання української культури за роки радянської влади висуває потребу поставити велике наукове завдання про видання Великої Української Радянської Енциклопедії. Розробку цього питання 3-їзд доручив ЦК КП(б)У [1, с. 600]. як засвідчує сама назва нового проекту, він був прямим наслідуванням московського зразка, і на думку делегатів з'їзду повинен був стати рівноправним

аналогом Великої Радянської Енциклопедії, хоча і національно зорієнтованим. Таким чином ніби то підтверджувалась вірність лідерів КП(б)У принципам коренізації та українського радянського відродження.

Однак не зважаючи на прийняття такого рішення на найвищому республіканському рівні, робота над енциклопедією була пригальмована. Це було визначено цілою низкою об'єктивних причин, що виникли на Україні наприкінці 20-х років XX ст. І це не лише початок боротьби з національними ухилами, розпочатий за часів О. Шумського, а й докорінні зміни в самій республіці. Прийняття в 1927 р. плану першої п'ятирічки підштовхнуло значні зміни в економіці, котрі для радянського керівництва були значно важливішими, аніж наука та культура. Сталінська індустріалізація та колективізація перетягнули на себе не лише увагу, а й всі доступні матеріальні ресурси, і відповідно рішення жовтневого 1927 р. засідання Політбюро про залучення до роботи над енциклопедією вищих державних службовців, зокрема М. Скрипника так і залишилось на папері.

Взагалі, зав'язаність енциклопедичного проекту на персоні М. Скрипника (саме він з передбачених жовтнєвим пленумом осіб займав найвищу посаду в українському радянському уряді) мала як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку він мав всі можливості до залучення державних ресурсів на здійснення проекту, та особисто був зацікавлений у його ефективності. З іншого – без прямої участі Наркома освіти процес створення енциклопедії навіть не міг розпочатися. А для М. Скрипника 1928 р. став дуже напруженим у робочому та творчому плані. Адже головним завданням для нього в цей рік стає підготовка до видання творів В. І. Леніна українською мовою. Складність цього завдання полягала в тому, що на 1927 р. на Україні не було унормованого українського правопису. Так як видання творів вождя з помилками було неможливим, тому першочерговим завданням, покладеним вищою владою на Наркомат освіти було прискорення процесів створення та затвердження правопису, що було досягнуто лише в 1928 р [2, с. 66]. Однак прийняття правопису і початок видання творів В. Леніна лише збільшило навантаження на М. Скрипника, адже на ньому лежала основна маса організаційної роботи по виданню наступних томів, а також редакторська робота, коректура. Лише 15 січня 1929 р., завдяки виробленню дієвої схеми підготовки видання, М. Скрипника офіційно було усунуто від обов'язків коректора, але й надалі його періодично, на місяць–два повертали до редакторської роботи [8, арк. 159]. Окрім роботи над виданням творів В. Леніна, протягом 1928 р. М. Скрипник був задіяним також у роботі Комінтерну, і фактично не приділяв уваги справам свого Наркомату. Про це у листі до колег писав М. Грушевський, зазначаючи нестачу коштів для сплати гонорарів, вказуючи що Наркомат освіти фактично залишився без уваги свого керівника [3, с. 233].

Протягом 1928 р. основна організаційна робота над проектом Української Радянської енциклопедії через відсутність та зайнятість М. Скрипника була зосереджена в руках першого ініціатора цієї ідеї А. Хвилі, котрий посідав нову посаду – завідувача культпропвідділом. Саме він зробив доповідь на тему

“Про поповнення комісії по виданню Української Радянської Енциклопедії” під час засідання секретаріату ЦК КП(б)У 18 лютого 1929 р., з якого фактично розпочинається дієва робота над енциклопедією. Зокрема, А. Хвиля запропонував ввести до складу енциклопедичної комісії Любченко та Річицького, а також винести це питання на затвердження Політбюро ЦК КП(б)У [4, арк. 79]. Відповідно до затвердженого в секретаріаті регламенту 8 березня 1929 р. це саме питання про доповнення складу комісії було розглянуто і на засідання політбюро. Ця інстанція остаточно ухвалила проект змін, і затвердила: 1) Ввести додатково в склад комісії по виданню Української радянської Енциклопедії тт. Любченка та Річицького; 2) Покласти головування в комісії на тов. Любченка [6, арк. 183]. Таким чином політбюро не лише переглянуло рішення жовтневого засідання 1927 р., а й докорінно змінило структуру самої комісії. На місце головуєного замість “постійно зайнятого” Наркома освіти М. Скрипника було призначено секретаря ЦК КП(б)У, що з одного боку підвищувало статус організації, але з іншого – ставило її під жорсткіший контроль республіканської партійної верхівки. Одночасно рішення політбюро засвідчило реальний інтерес української влади до практичного здійснення проекту енциклопедії і потреби переходу від проектів до практичної роботи.

Вже влітку 1929 р. на засіданні комісії для розробки питання про видання “УРЕ”, котре відбулось під головуванням П. П. Любченка було запропоновано низку першочергових заходів для швидкого розгортання роботи, а також сформульовано ідеологічне обґрунтування необхідності видання української радянської енциклопедичної праці. В преамбулі рішення комісії було вказано, що за часи існування УСРР українська радянська культура зробила значний крок вперед, і зумовила можливість створення фундаментальної енциклопедичної роботи. При цьому важливим завданням проекту є посилення наступу пролетарських елементів української культури на ті буржуазні рештки, що в ній ще залишилися.

Остаточне затвердження рішення комісії мало відбутися на черговому засіданні Політбюро ЦК КП(б)У, де окрім іншого мало бути визначено початок видання УРЕ (не пізніше наступного бюджетного року). Комісією було підготовлено повний текст постанови майбутнього Політбюро. У цьому проекті було визначено побажання комісії щодо основних питань: особистого складу майбутньої редколегії, фінансового забезпечення її діяльності та технічні параметри майбутнього видання. Так, до складу редакційної комісії мали увійти: Любченко, Скрипник, Чубар, Затонський, Хвиля, Гопнер, Річицький, Яворський, Юринець. Головним редактором пропонувалося призначити М. Скрипника, а його першим заступником – одного з заступників Наркома освіти: Полоцького чи Приходька. Призначеного заступника рекомендувалося відсторонити від роботи в Наркоматі освіти, і повністю зосередити його увагу на енциклопедії. Політбюро також пропонувалося погодитися з особовим складом редакторів відділів та залученням до роботи над УРЕ вчених із Західної України.

Щодо фінансування, то Фракція Ради Народних Комісарів пропонувалося виділити на створення

спеціального видавництва для УРЕ 300 тис. карбованців в бюджеті 1929–1930 р., а на підготовчу роботу та створення апарату УРЕ – 25 тис. карбованців. Також передбачалося виділення спеціального приміщення для роботи редакційної колегії. Заплановано в проекті було і розмір авторських гонорарів – 250 крб. за аркуш тексту. Виробнича вартість одного тому при десяти тисячному накладі мала скласти 5 крб. 83 коп., при двадцяти тисячному – 5 крб. 5 коп. На видання всього проекту при десяти тисячному накладі потрібно було б 2 млн. 327 тис. 943 крб., при вдвічі більшому тиражі – 2 млн. 967 тис. 588 крб. [7, арк. 233].

Проект постанови також визначив об’єм майбутньої енциклопедії. За зразок було визначено Велику Радянську Енциклопедію, хоча і меншу за кількістю томів. Всього передбачалося видання 30 томів по 30 технічних аркушів в кожному. Кожен з томів, за виключенням малюнків мав містити в собі 120 тис. літер авторського матеріалу, кольорові карти та малюнки. Таким чином, Українська Радянська Енциклопедія повинна була відповідати всім найкращим зразкам, не поступаючись навіть московському зразку. Однак, не зважаючи на фактичну повноту Проекту постанови Політбюро ЦК КП(б)У, він так і не був ухвалений республіканською партійною верхівкою.

Однак не зважаючи на певну затримку, робота над українською енциклопедією почалась. Цьому певною мірою сприяла діяльність П. Любченка, що будучи менш завантаженим, аніж М. Скрипник зміг просунути його в верхах. Так, 23 липня 1929 р. було прийнято Постанову Політбюро ЦК КП(б), на якому П. Любченко робив доповідь щодо Української Радянської Енциклопедії. В ній, зокрема було ухвалено необхідність асигнування коштів з видатків на пресу в бюджеті 1929–1930 р. на видавництво УРЕ [6, арк. 138]. Значення цієї постанови важко переоцінити, адже вона забезпечила перехід питання щодо фінансування енциклопедії з рівня дискусій на рівень практичного здійснення.

Наступним практичним кроком став розгляд на засіданні оргбюро ЦК КП(б)У “Основ п’ятирічного плану видавничої та книготорговельної діяльності на Україні з 1928/29 до 1932/33 р.”, котрі були розроблені Комітетом у справах друку. Зокрема, цей документ ще раз підтвердив важливе значення зростанню культурного та освітнього рівня населення країни, необхідності сприяння максимальному розвитку української культури, як засобу політичного і культурного виховання українських робітників і селян в дусі марксизму–ленінізму. Визначав документ також і слабкі місця у культурно–просвітницькій діяльності, одним з яких і було названо відсутність української енциклопедії. За важливістю її було розміщено на одному рівні з українським виданням творів В. Леніна, що засвідчує високий інтерес партійної верхівки у створенні та виданні енциклопедії, перетворення її у одне з першочергових завдань для країни [5, арк. 149].

Розуміння необхідності видання української радянської енциклопедії було наявне не лише в середовищі вищої партійної верхівки республіки та в Комісії по виданню енциклопедії. Так, 26 липня 1929 р. у доповідній записці до секретаріату ЦК КП(б)У

керівництво Комітету в справах друку наголошувало на необхідності власне державного фінансування УРЕ, а також створення спеціального акціонерного товариства, як у Росії. На думку комітету, необхідним є виділення 300 тис. карбованців для капітального вкладання їх в роботу по виготовленню української енциклопедії. Також вказувалося, що роботу потрібно починати негайно, без зволікань.

Причини такого стрімкого зростання інтересу до видання нової Української Радянської Енциклопедії були досить очевидні, при чому як зовнішні, так і внутрішні. До останніх можемо віднести початок репресій проти діячів Всеукраїнської Академії Наук, зокрема початок гучного процесу по справі “Спілки визволення України”. Починаючи з травня 1929 р. ДПУ провело низку арештів щодо діячів української інтелігенції, в тому числі і проти академіків ВУАН [14]. Було заарештовано 45 чоловік, в тому числі 2 академіка: С. Єфремов та М. Слабченко, котрі були задіяні в енциклопедичних проектах ВУАН (зокрема С. Єфремов очолював редакційний комітет позачергового тому “Україна” Енциклопедичного словника). Звинувачення у антирадянській діяльності та підготовці збройного перевороту щодо діячів української культури стали ще одним аргументом на користь тих діячів, що звинувачували керівництво радянської України у скороченні українізації. Тож активізація роботи над УРЕ могло стати ключовим аргументом на користь реальної зацікавленості ЦК КП(б)У в проведенні повноцінної української культурної політики. Одночасно процес над діячами СБУ повинен був повністю придушити будь яку опозиційність в середовищі української науки, забезпечити ідеологічну стійкість їх статей. Адже в умовах зростаючих репресій будь які спроби відійти від марксистсько-ленінської догматики могли завершитися трагічно, і це було вже усвідомлено всіма вченими. Через це 1930 р. (рік початку повноцінного фінансування проекту) видавався найбільш доречним для активної роботи над енциклопедією.

Однак не зважаючи на активність, проявлену вищим радянським керівництвом у липні 1929 р., подальший процес роботи над Українською Радянською Енциклопедією восени певною мірою були пригальмовані. Зокрема рішенням Ради Народних Комісарів було скорочено об’єм фінансування енциклопедичного проекту, замість 300 тисяч карбованців у 1930 р. передбачалося виділити лише 100 тисяч.

Список використаних джерел

1. Десятий з’їзд Комуністичної партії (більшовиків) України, 20–29 листопада 1927 р.: Стеногр. звіт. – Харків, 1928.
2. Канцелярук Б. І. Перше зібрання творів В. І. Леніна українською мовою // УІЖ. – 1989. – № 5. – С. 66–67.
3. Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / Упоряд., археогр. передмова Г. Сварник; вступна стаття Я. Дашкевича. – Львів; Нью-Йорк, 1998.
4. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 117.
5. Там само. – Оп. 7. – Спр. 126.
6. Там само. – Оп. 6. – Спр. 163.
7. Там само. – Оп. 6. – Спр. 170.
8. Там само. – Оп. 6. – Спр. 185.
9. Там само. – Оп. 20. – Спр. 2927.
10. Черниш Н. Нариси з історії світової енциклопедичної

справи: Навч. посібн. – К. : Наша культура і наука, 2009.

11. Мещеряков Н. Энциклопедии советские // БСЭ. – М., 1933. – Т. 64.
12. От редакции // БСЭ. – М., 1926. – Т. 1.
13. Шмушкис Ю. Е. Советские энциклопедии: Очерки истории, вопросы методики. – М. : Советская Энциклопедия, 1975.
14. Процес Спілки визволення України. – див. <http://histpol.pl.ua/pages/content.php?page=791>

References

1. Desjatyj z’їzd Komunistychnoi’ partii’ (bil’shovykyv) Ukrai’ny, 20–29 lystopada 1927 r.: Stenogr. zvit. – Harkiv, 1928.
2. Kanceljaruk B. I. Pershe zibrannja tvoriv V. I. Lenina ukrai’ns’koju movoju // UIZh. – 1989. – № 5. – S. 66–67.
3. Lysty Myhajla Grushevs’kogo do Kyryla Studyns’kogo (1894–1932 rr.) / Uporjad., arheogr. peredmova G. Svarnyk; vstupna stattja Ja. Dashkevycha. – L’viv; N’ju-Jork, 1998.
4. CDAGO Ukrai’ny. – F. 1. – Op. 7. – Spr. 117.
5. Tam samo. – Op. 7. – Spr. 126.
6. Tam samo. – Op. 6. – Spr. 163.
7. Tam samo. – Op. 6. – Spr. 170.
8. Tam samo. – Op. 6. – Spr. 185.
9. Tam samo. – Op. 20. – Spr. 2927.
10. Chernysh N. Narysy z istorii’ svitovoi’ encyklopedychnoi’ spravy: Navch. posibn. – K. : Nasha kul’tura i nauka, 2009.
11. Meshherjakov N. Jenciklopedii sovetskie // BSJe. – M., 1933. – T. 64.
12. Ot redakcii // BSJe. – M., 1926. – T. 1.
13. Shmushkis Ju. E. Sovetskie jenciklopedii: Ocherki istorii, voprosy metodiki. – M.: Sovetskaja Jenciklopedija, 1975.
14. Proces Spilky vyzvolennja Ukrai’ny. – dyv. <http://histpol.pl.ua/pages/content.php?page=791>

Borchuk S. M., Ph.D., Associate Professor, Department of World History, Institute of History, Political Science and International Relations Carpathian National University Vasyl Stefanyk (Ukraine, Ivano-Frankivsk), borja_if@mail.ru

The first attempt to prepare multi-Republican encyclopedia

The article examines the historical background for the creation of the world encyclopedias and talks about the stages of the first Soviet encyclopedias. It describes the background and factors that were the catalyst for the publication of the first Ukrainian Soviet Encyclopedia. Reveals the stages of preparation of the publication, as well as factors that compromise the publication of the encyclopedia. Editorial staff and analyzed the causes that led to frequent change authors of the publication.

Keywords: encyclopedia, publishing, the Soviet authorities, regional encyclopedias, author’s team.

Борчук С. М., кандидат исторических наук, доцент кафедры всемирной истории, Институт истории, политологии и международных отношений Прикарпатского национального университета им. Василия Стефаника (Украина, Ивано-Франковск), borja_if@mail.ru

Первая попытка подготовки многотомной республиканской энциклопедии

Анализируется предыстория создания мировых энциклопедических изданий, а также рассказывается об этапах создания первых советских энциклопедических изданий. Описываются предпосылки и факторы, которые стали катализатором для издания первой украинской советской энциклопедии. Раскрыты этапы подготовки издания, а также факторы, которые ставили под угрозу выход в свет энциклопедии. Проанализированы редакторский коллектив и причины, которые способствовали частой смене авторов издания.

Ключевые слова: энциклопедия, издание, советская власть, региональные энциклопедии, авторский коллектив.

* * *